

**KIRIM TATARCASI:
SUDAK AĞIZLARI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR**

Niyar KURTBİLAL*

ÖZET

Araőtirmalarımızın amacı, bugün Anadolu ağızlarının bir uzantısı olarak Kırım yarımadasında hala konuő

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ile Kırım Tatar dilinin Güney Diyalekti Oğuz-Selçuk grubuna dahil edilmiştir (1969: 350-354).

Bugün Kırım'da konuşulan Kırım Tatar dili üç ayrı diyalekte bölünmektedir: Kuzey Diyalekti (Nogayca), Orta Diyalekti ve Güney Diyalekti (Tekin:123). Güney kolu takriben Baydar'dan bugün resmi Feodaosya olarak geçen Kefe'ye kadar uzanan kıyı kesimini ve dağ bölgesini içine alır. (Emirova:27)

Edebiyatta daha çok Kırım Osmanlıcası ya da Kırım Türkçesi, Kırım'da ise *Yalıboyu ivesi* olarak geçen Kırım Tatarcasının Güney Diyalekti, Osmanlı hakimiyeti ile Kırım'a gelip yerleşmiş Osmanlı memur, asker, sipahi, sekban, tüccar, ruhanî ve her kesimden âdetâ Anadolu ve Rumeli Türk ve Türk olmayan Osmanlılara tâbi olan ahalinin dilidir. Bu dil de bir çeşit olmamıştır. Yapılması gereken incelemeler hâlâ yapılmadığı için bazı Türkologlar tarafından bu ağızlar şartlı olarak Erzincan ağızlarına benzetilmektedir¹. Bu göçmeler sonucunda Kırım'da ve özellikle yarımada'nın Güney kıyılarında zengin Anadolu halk edebiyatı da gelişmiştir.

Sudak Yöresi İle İlgili Tarihi Gelişmeler ve Bölgede Konuşulan Ağızlar

Kırım Tatarcasının Güney Diyalektini oluşturan Sudak ağızları, Kırım yarımadasının güneydoğu bölgesinde yer alan Sudak şehri ve komşu köylerinde konuşulmaktadır. Araştırdığımız bu bölge Kırım tarihinde önemli yer almaktadır. XII. yüzyılın başlarında en güçlü devrini yaşamış olan Anadolu Selçuklu Devleti'nden Kırım'a ticaret yapmak amacıyla pek çok Türk tüccarı geldiği bilinmektedir. Kırım'daki İslam varlığı Anadolu Selçukları'nın Sudak ve çevresini 1220'lerde bir süre için ele geçirmeleri ve Kıpçakların Müslüman ülkeleriyle sıkı ilişkileri sayesinde daha da güçlenmiştir. İlk Selçuklu Kırım ilişkileri Emir Hüsameddin Çoban'ın 1221 yılında yaptığı Kırım seferi ile başlamıştır. 'Suğdak'ın alınması ile Selçuklular bu yolda büyük bir başarı sağlamıştır (Kurat:90). 1475'te Kefe'yi ele geçiren Osmanlılar, Kırım'ın güneyinde bir sancak kurmuşlardır. Bununla çevreye olan Oğuz etkisi bölgede iyice sinmiştir. Böylece Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesi sonucunda, XV. yy.dan başlayarak Osmanlı Türkçesi edebiyat diline hâkim olmaya başlamıştır. (Kurnaz:4). 'Tercüman' gazetesinin kurucusu olan İsmail Gaspıralı (1851-1914) Türk dünyasının anlaşabileceği ortak bir Türkçe oluşturma ülküsünün sahibi olup Usûl-i Cedid hareketini

¹ Henryk Jankowski, "Kırım'ın Türk Dilleri", *T KA I.Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*; 31 Mayıs-04 Haziran 2004; Kırım-Ukrayna; Simferopol. Ocaq; ss. 1-5.

başlamıştır. İsmail Bey Gaspıralı eserlerinde çoğu Kıpçak (Tatar) söz ve ibarelerini kullanmışsa da, aydınımızın kullandığı dil Osmanlı Türkçesine dayanmıştır.²

Konumuz ile ilgili araştırmalar Otuz (Şebetovka), Qoz (Solneçnaya Dolina), Toqluq (Bogatovka), Suvuq-Suv (Lesnoye), Taraqtaş (Daçnoye), Qutlaq (Vesoloye), Liman (Noviy Svet), Vorun (Voron), Ayserez (Mejdureçye), Qapsihor (Morskoye), Şelen (Gromovka) ve Arpat (Zelenogorye) köylerinde yapılmıştır. Kırım Hanlığı zamanında bu bölge Hanlık topraklarında olmasına rağmen doğrudan Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetildiği bölgedir. Bütün bu gelişmeler sonucunda yörede Anadolu Türkçesi konuşulmaya başlamıştır.

1783'ten sonraki yıllarda Türk ahalsinin büyük kısmı Kırım'ı terk etmişse de kıyı bölgesinde oturan halkın büyük çoğunluğu yarımadada kalmıştır. Araştırdığımız bölgede 'karşıya' yani Türkiye'ye göç eden ahali özellikle Suvuq-Suv (Lesnoye)³ ve Liman (Noviy Svet)⁴ köylerinden olduğu bilinmektedir. Bunun için bu köylerde yaşayan yerli halktan kimseyi bulmak çok zordur.

Araştırdığımız köyler Kırım'ın Güneydoğu Bölgesinde bulunmaktadır. Yarımadanın Güneydoğu sahillerinde yer alan bu toprak parçası bazıları ormanlarla kaplı, bazıları çıplak olan dağlar ve çok geniş olmayan ovalardan oluşmaktadır. Köyler arasındaki sınırlar büyük çoğunlukla dağlarla çizilmiştir. Araştırmalarımızdan anlaşılıyor ki geçimini önemli oranda toprak-hayvancılıkla sağlayan bu yöre halkı arasındaki farklılıklar, yalnız dil özellikleriyle sınırlanmamaktadır, yöre halkı kendi aralarında tutum, duygulanma ve davranış biçimleriyle de ayrılmaktadır. Bölgede kaydettiğimiz bir söylentide yöre halkının özellikleri şöyle açıklanmıştır: Otuz - filcan, Qoz - ilvan, Toqluq - yalan, Taraqtaş - delican.

Sudak ağızlarında yazılmış kaynaklara rastlamak çok zor.⁵

Elimize yalnız birkaç özel mektup, yörede söylenen birkaç türkü sözleri ve 1930'lularda Qoz köyünde Babaqay Emir-Ali ağının kızı Emine Hanım yazdığı ve köy kızları tarafından sık sık söylenen *Emine türküsü* bulunmaktadır.⁶ Ağızlar ile ilgili özellikler yörede geçen yer adlarından incelenmiştir.

Sudak Ağızlarının Özellikleri

Araştırdığımız bölgede ses ve morfoloji özelliklerine göre Sudak Bölgesi'nin batı kısmında yer alan Qapsihor, Qutlaq, Liman, Ayserez, Vorun, Şelen köylerinde konuşulan Sudak ağızlarını ve doğu kısmında bulunan Suvuq-Suv, Taraqtaş, Qoz, Toqluq, Otuz köylerinde ve Sudak'ta konuşulan ağızları iki gruba ayırmamız gerekmektedir.

Sudak Ağızlarının Ses Özellikleri:

1. /x/ ~ /q/ değişmesi:

Burada *aya* ~ *qaya* 'kaya'; *ız* ~ *qız* 'kız'; *uyu* ~ *quyu* 'kuyu' gibi örnekler verilebilir. Bölgenin doğu kısmında bulunan Suvuq-Suv, Taraqtaş, Qoz, Toqluq, Otuz köylerinde Edebi Kırım Tarcasında olduğu gibi bu sözcükler /q/ sesi ile söylenmektedir: *qaya*, *qız*, *quyu*.

h sesi ile başlayan bazı yabancı kökenli sözcükler, Suvuq-Suv, Taraqtaş, Qoz, Toqluq, Otuz köyleri ağızlarında /q/ sesi ile söylenmektedir: *qayır* (*qayırlı*, *qayırsız*, *qayırmak*), *qızmet*, *qıyar*, *Qıdırlez Bayramı*, *Qalide*, *Qalil*, *Qatice* (Qaççe). Edebi Kırım Tatarcasında bu sözcükler 'h' harfiyle başlanmaktadır: *horaz* 'horoz', *haber*, *hayır* (*hayırlı*, *hayırsız*, *hayırmaq*), *hızmet*, *hıyar*, *Hıdırlez Bayramı*, *Halil*, *Halide*, *Hatice*.

Bölgenin batı kısmında bulunan Ayserez köyünde horaz sözcüğü

da etkisini göstermiştir. Burada Yunus Emre'den ve Suleyman Çelebi'den alınan örnekler verilebilir. Yörede bu şairlerin eserleri özellikle dini merasimlerde okunmaktadır.

⁶ Ayrıca Sudaq şehrinde 1992'den yayınlanan 'Suvdağ Sesi' gazetesinde özellikle fıkralarda Sudak ağızlarında geçen yazılara yer verilmektedir. Suvdağ Sesi gazetesinin müdürü, ünlü yazar ve gazeteci Rustem Ali Sudak bölgesinde doğmuştur. Hem Edebi Kırım Tatarcasını hem de yöre ağızlarını en iyi şekilde bilmektedir.

⁷ 9 Nisan 1997 tarihinde Kırım Muhtar Cumhuriyeti Yukarı Kurulu tarafından onaylanan Kırım Tatar dilinin yeni Lâtin alfabesine hançere /x/ sesi alınmamıştır. Yeni alfabede yalnız *h* sesi bulunmaktadır.

oraz (~ *oroz*⁸) şeklinde kaydedilmiştir. Sudak, Qoz, Taraqtaş, Toqluq ağızlarında *Hatice* ve *hasta* gibi örneklerde bu isimler hem *qasta*, *Qaççe* hem de *asta*, *Aççe* olarak kaydedilmiştir. Bölgenin batı kısmında bulunan köylerde bu kelime *asta*, *aççe*, Edebi Kırım Tatarcasında ise *hasta*, *Hatice* olarak geçmektedir.

2. /h / sesinin düşmesi⁸ Td 2.

Qutlaq, Ayserez, Qapsihor, Voron, ve Şelen ağızlarında *öbür*, *eki*, *e it-* sözcükleri *ibir*, *iki*, *i it-* olarak geçmektedir.

7. ~ i

Sudak bölgesinin doğusunda yer alan Taraqtaş, Suvuq-Suv, Qoz, Otuz ve Toqluq ağızlarında Edebi Kırım Tatar dilinde olduğu gibi hem ince ve dar *i* ünlüsü, hem de kalınca, kısa ve dar ünlüsü söylenilmektedir. Qutlaq, Ayserez, Qapsihor, Voron, ve Şelen ağızlarında kalın, kısa ve dar ünlüsü bulunmamaktadır. Bu ağızlarda ancak Türkiye Türkçesinde geçen *i* sesi gibi ince ve dar *i* sesi kullanılmaktadır. Örneklerle bu durumu şöyle gösterebiliriz: Taraqtaş, Suvuq-Suv, Qoz, Otuz ve Toqluq ağızlarında *kem k*, *p m ç*, *d l*, *b r*, *ek*, *geld*, *er k* olarak geçen bu sözcükler Ayserez, Qutlaq, Qapsihor ağızlarında Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daha yumuşak söylenmektedir: *pirniç*, *dil*, *bir*, *eki* 'iki', *geldi*, *erik*.

Sudak Ağızlarının Morfoloji Özellikleri

Ağızlar arasında morfoloji bakımından da ayrılıklar vardır.

1. Sudak ağızlarında yönelme durumu *-(y)a*; *-(y)e* ekleri ile oluşmaktadır (*ta a* ~ *da a*, *tepeye*, *Aqmescite* ~ *A mescite*, *Ba çasaraya*)¹¹.
2. Sudak ağızlarında *-(n)iñ*; *-(n)iñ*; *-(n)in*; *(n)ın* ekleri kullanılır, *-/n/* ünsüzü ancak ünlü ile biten sözcüklerden sonra araya girer (*tepeniñ*, *ta iñ*, *Aqmescitiñ* ~ *A mescitin*, *Ba çasarayıñ* ~ *Ba çasarayın*.)¹²
3. Sudak ağızlarında belirtme durumu *-(y)ı*, *-(y)i* ekleri ile oluşmaktadır: (*ta ı* ~ *da ı*; *tepeyi*, *qızı* ~ *ızı*).¹³
4. Arpat Köyü ağızında kalma durumu *-a,e* ekleriyle meydana geldiği fark edilmektedir. Burada *-d-* ünsüzün düş

- tuzcuyum*)¹⁴.
6. Otuz köyü ağızında belirsiz geçmiş zaman eklerinin yerine Kıpçak lehçelerinde geçen ekler kullanılır: *al an, degen, sora an*. Bölgenin diğer köylerinde ise *-mı* eki kullanılmaktadır: *almı , demi , soramı* 'sormuş'.
  7. Edebi Kırım Tatarcasında *-mız, -miz* gelecek zamanın I. şahıs çoğul ekleri Sudak ağızlarında bulunmamaktadır. Bu ağızlarda gelecek zamanın I. şahıs çoğulu III. şahıs tekili gibi eksiz kullanılmaktadır, örneğin: *Server yarın mektebe varacaq. Biz yarın mektebe varacaq. Re at bugün evde kitap oquycaq. Biz bugün evde kitap oquycaq. O imdi gelecek. Biz imdi gelecek*.¹⁵
  8. Sudak ağızlarında ek eylemin I. şahıs çoğulu *-(y)ıq, ~ -(y)ı , -(y)ik, -(y)uq ~ -(y)u , -(y)ük* ekleri ile meydana gelir (*ocayıq ~ ocayı , a çuyıq ~ a çuyı , zenginik, çobanıq ~ çobanı , tütüncüyük 'tütüncüyüz', tuzcuyıq ~ tuzcuyu 'tuzcuyuz'*).¹⁶
  9. Sudak ağızlarında sıfat-fiil (ortaç) ekleri olarak *-(y)an, -(y)en* ekleri kullanılmaktadır: (*yazan, varan, baqan ~ ba an 'bakan', gören, veren*).¹⁷
  10. Sudak ağızlarında dört tane şimdiki zaman eki vardır: ünlü ile biten sözcüklerden sonra geçen *-y* eki, ünsüz ile biten sözcüklerden sonra ünlü uyumunun etkisi ile oluşan *-ay, -ıy, -iy* ekleridir: (*a lay, basay, biliy, çalı ıy, oynay, seviy*).¹⁸ Fiillerin olumsuz durumu *-ma, -me* ekleriyle meydana geldiği zaman, Sudak ağızında ve bölgenin doğu kısmında bulunan Suvuq-Suv, Taraqtaş, Qoz, Toqluq, Otuz köyü ağızlarında ünsüz ile biten eylemlerde ünlü uyumunun etkisi ile *-me ~ -mıye* dönüşür, bölgenin batı kısmında bulunan Qutlaq, Qapsihor, Qutlaq, Ayserez, Vorun, Şelen, Arpat ağızlarında *-me* eki korunmaktadır. (ağlama- → - ağlamay; bilme- → *bilmıy ~ bilmey, çalışma- → çalı may, oynama- → oynamay, sevme- → sevmıy ~ sevmey*).

¹⁴ Edebi Kırım Tatarcasında ek eylemin I. Şahıs tekili *-m, -ım, -im* ekleridir: *ocam 'öğretmenim', a çım 'aşçım', zenginim, çobanıım*).

¹⁵ Edebi Kırım Tatarcasında bu cümleler şu şekilde söylenmektedir: *Biz yarın mektepke baracaqmız. Biz bugün evde kitap oquycaqmız. Biz imdi kelecekımız*.

¹⁶ Edebi Kırım Tatarcasında ek eylemin I. şahıs çoğulu *-mız, -miz* ekleri meydana gelir: *ocamız 'öğretmeniz', aşçımız 'aşçıyız', zenginimiz 'zenginiz', çobanıımız 'çobanız'*.

¹⁷ Edebi Kırım Tatar dilinde *-qan, (- an, -gan, -ken)* gibi sıfatfiil ekleri kullanılmaktadır: *kelgen, yaz an...*

¹⁸ Edebi Kırım Tatarcasında üç tane şimdiki zaman eki vardır: ünlü ile biten sözcüklerden sonra geçen *-y* eki, ünsüz ile biten sözcüklerden sonra ünlü uyumunun etkisi ile oluşan *-a, -e* ekleridir: (*a lay 'ağlıyor', basa 'basıyor', bile 'biliyor', çalı a 'çalışıyor', oynay 'oynuyor', seve 'seviyor'*).

Şu Sudağın Yolları

Şu Sudağın yolları,
Burma da burma
Ah aman!
Burulup da burulup
Qarşıma durma,
Ah, aram oldu da
Sudaq bize yar!
Şu Sudağın çevre çeti,
Yeşil de bağılıq da,
Ah aman!
Çarip de anneçigim,
Gözleri yaşlı,
Ah, aram oldu da
Sudaq bize yar!

Şu Sudağın çeşmeleri,
Aqar da buzlar da,
Ah aman!
Çarip de anneçigim,
Közleri yaşlı
Ah, aram oldu da
Sudaq bize yar

Şu Sudağın yalıları,
İri de daşlı,
Ah aman!
Limandan gelir
Güzel de qızlar,
Ah, aram oldu da,
Sudaq bize yar!

(Emürsüyün Amet oğlundan kaydedilmiştir, Toqluq köyü ,1923-2000
)

Emine Türküsü

Deryalar (ler) benim sesimden inleyur
Bir yar sevdim anneçigim da vermeyur

Poçtalara senin için qatnarım
Sevdalığın acısını çekerim

Sevdalığım etraflara yayıldı

Yar bahşışı pencerden (s)atıldı

Azbarımızdan keşme suvu aqayur
Duşmanlarım anayıma çaqayur

Ah anneçigim baqma da eller sözüne
Urus da deyler iç görülmey gözüme

Yar bahşışı pencereden atıldı
Sevdağıım rayonlara yayıldı

Annam kilim toquta yipi keten
Menim yarem Tatara dönermi eken

Etme annem, etme annem günama qalırsın
Anneçigim neçün böyle yapaysıñ

Onıñ (da)Urus olğanından qorqaysıñ
Öz balañı ateşlere atarsıñ

Men ölürsem yol yanına gömsünler
Yoldan geçen Emineyi öldü desinler
(Yoldan geçen Emineye noldu?desinler)

(Lütfiye Cemil, Qoz köyü 1942s.)

Atımı Bayladım Nar Ağacına

Atımı bayladım nar ağacına
Perçemi dolandırdım gül ağacına
Menden varsañ selam söyle nazlı bacıma
Ah, nasıl dayanayım böyle acıya
Ketir annem, ketir eliñ(i) öpeyim
Emdireren sütleriñi ilal ideyim
Giderim uzaqlara belki da dönmem
Ah, nasıl dayanayım böyle acıya
Gökte yıldızlarını sayan olurmu
Bu benim derdimi bilen olurmu
Bu benim derdime çare bulunmaz
Ah, nasıl dayanayım böyle acıya
Gökte yıldızlarını saymaqtan bitmez
Bu benim dertlerim ayتماqtan bitmez
Bu benim derdime derman bulunmaz
Ah nasıl dayanayım böyle acıya...
(Hatice Cemil, Qoz köyü 1938)

Kaynakça

- (Q) Useinov, M.,. *Qırımtatarca-Rusça lu at. Ternopol' 1994, SMNVP "Dialog".*
- (TMES) Emiroğlu, Kudret, *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlü ü. Ankara 1989, Sanat Kitabevi.*
- (WPS) Meisels, Wojciech,. *Podr czny słownik włosko-polski, c. II, Warszawa 2001, "Wiedza Powszechna".*
- Doerfer, Gerhard, . "Das Krimtatarishe" 1959: DENY, J., Grønbech, K. i.in.1959, ss. 369-390.
- Baskakov, N.A., *Vvedeniye V zuçeniye Tyurskih Yazıkov. 2.baskı, Moskva 1969, Vısşaya Şkola.*
- Emirova, Adile,. "Sovremennoye sostoyaniye Kırımskotatarskogo literaturnogo yazıkı i perspektivı yego razvitiya", *Kırım – lyubov i bol' moya. Problemu vozrojdeniya kırımskotatarskoy kulturu* kitabından. Simferopol' 2000, Kırımüpedgiz, ss. 27-32.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Basımevi.*
- Kurnaz, Cemâl, ÇELTİK, Halil, *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı. Ankara 2000, Kültür Bakanlığı.*
- Memmedov, Yunus.. "Kelimelerin Leksik Ve Semantik Gelişmesi", (Çev. Sebahattin Çağın), *Türk Dili* 509 (1994, Mayıs), ss. 350-359.
- Räsänen, Martti,. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen, Helsinki 1969, Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17, 1,2.*
- Tekin, Talat, *Türk Dilleri. İstanbul 1999, Simurg Yay.*